

Op losse

groeven

MIKE LAHAYE [COÖRDINATOR GROEVEN EN VEILIGHEID, GEMEENTE RIEMST]

In Riemst bevinden zich vele tientallen ondergrondse mergelgroeven, vaak verkeerdelijk grotten genoemd. De gangenstelsels zijn het resultaat van eeuwenlange mergelwinning. Mergel werd voor verschillende doeleinden gebruikt: in poedervorm om de grond te bemesten of in blokken als bouwsteen. Tegelijkertijd werd het gangenstelsel ook gebruikt voor secundaire doeleinden: om te schuilen of vee te stallen, als opslagruimte van goederen en later als champignonkwekerij. Al die diverse gebruikers hebben hun sporen nagelaten in de gangenstelsels: variërend van opschriften tot paarden- en karrensporen, die herinneren aan het mijntransport van destijds.

De grootte van de verschillende ondergrondse groeven varieert van een aantal vierkante meters tot 50 hectare. De totale oppervlakte van de gemeente Riemst waar ondergronds mergelgroeven aanwezig zijn, bedraagt bijna twee vierkante kilometer, en omvat ruwweg 350 kilometer aan ondergrondse gangen.

De verspreiding van de winbare laag mergel beperkt zich tot een gebied van 10 km breed en 40 km lang op de noordwest-flank van de Ardennen. Dat is de zone waar de mergel aan de oppervlakte komt of er net onder ligt. In zuidoostelijke richting (de Ardennen) is de mergel geërodeerd tijdens de opheffing van het Ardennenmassief, ten noordwesten is de mergel onmogelijk te winnen omdat hij daar op een te grote diepte ligt, ten gevolge van het tektonische dalingsgebied van de Roerdalslenk.

Winning en gebruik van mergel

Wat we met zekerheid weten is dat er al sinds de late middeleeuwen mergel werd ontgonnen in ondergrondse groeven. Bij verschillende opgravingen, waarbij Romeinse villa's blootgelegd werden, zijn bovendien bewerkte mergelbouwstenen aangetroffen uit de Romeinse tijd, maar er is geen sluitend bewijs dat die afkomstig waren van ondergrondse mijnbouw. Een andere mogelijkheid is dat de Romeinen mergelbouwstenen ontgonnen middels dagbouw.

De kwaliteit van de mergel is het best wanneer die beschut is door metersdikke deklagen. De verwerking heeft de ontginbare laag dan nog nauwelijks aangetast en de mergel is dan sterk genoeg om hem te gebruiken als bouwsteen. Dit is dan ook de reden waarom er zoveel ondergrondse mergelgroeven zijn, al beschikte men vroeger natuurlijk nog niet over moderne machines om de soms wel 30 meter dikke deklagen te verwijderen.

Het gebruik van mergelpoeder is waarschijnlijk een stuk ouder dan het gebruik van mergel als bouwsteen. Er zijn aanwijzingen

dat zelfs vóór de Romeinse tijd al gebruik werd gemaakt van mergelpoeder om de kalkwaarden van de landbouwgrond te verhogen. Vanaf de middeleeuwen werd er ook mergelpoeder gewonnen uit de bestaande ondergrondse groeven.

De ondergrondse ruimte die ontstond door de ontginning van mergel bood ook mogelijkheden voor secundair gebruik. Zo gebruikte de plaatselijke bevolking de gangenstelsels ook als schuilplaats tijdens plunderingen door langstreckende legers of bij belegeringen. Boeren gebruikten het gangenstelsel dan weer voor het stallen van hun vee. Tegenwoordig is er nog maar één boer in het hele Mergelland die de mergelgroeve daarvoor gebruikt. De boerderij ligt in Kanne, maar de groeve ligt net over de grens in Nederland. Behalve als veestallen werden de gangenstelsels veelvuldig gebruikt voor de opslag van gewassen zoals aardappelen.

De champignonkweek in de ondergrondse mergelgroeven heeft hoogtijdagen gekend halverwege de 20ste eeuw. Door de constante temperatuur (ongeveer 11 graden), de hoge luchtvochtigheid (meer dan 90 procent) en de duisternis waren de gangenstelsels uitermate geschikt voor de kweek van champignons. Grottenchampignons waren een heuse delicatessie en vele Riemstenaren verdienden er goed hun boterham mee. Champignons werden gekweekt op bedden van paardenmest, bedekt met mergel. Na de oogst werd de afgedankte mest afgevoerd en werden nieuwe bedden aangelegd. Behalve champignons kweekte men in de ondergrondse mergelgroeven ook gewassen als kardoer en witloof. Na de Roosburggramp van 1958 – een instorting waarbij 18 champignonkwekers het leven lieten – liep de productie van champignons terug, en tegen het einde van de eeuw kwamen er goedkopere en bovengrondse alternatieven voor de champignonkweek.

De champignonkweek heeft het ondergrondse landschap compleet veranderd, de kwekers hadden namelijk een zo groot mogelijke oppervlakte nodig. Het authentieke landschap van een heuvelachtige vloer met grote hopen mergelafval ('knabben') aan de zijkanen, vind je nog maar zelden.

DE GROOTTE VAN DE VERSCHILLENDE ONDERGRONDSE GROEVEN VARIEERT VAN EEN AANTAL VIERKANTE METERS TOT 50 HECTARE.

1
Ingangen van de Kasteelgroeve in Kanne. Een lokale boer gebruikt het gangenstelsel als koeienstal en voor de opslag van machines en stro.

(Werkgroep Groevenonderzoek Riemst)

Ondergronds mergelerfgoed en stabiliteitsproblemen in Riemst

Riemst, het Mergelland van Vlaanderen - mooier kan je het niet samenvatten. De landelijke gemeente ligt in de zuidoostelijke hoek van de Vlaamse provincie Limburg, in Droog Haspengouw, en maakt deel uit van het informele grensoverschrijdende Mergelland.

Mergel is een lokale benaming voor kalkareniet, een steensoort die voor verschillende doeleinden gebruikt kan worden.

Maar de ondergrondse winning van die mergel kan voor de nodige verrassingen zorgen. En daar weten we in Riemst alles van...

2

Het gebruik van de groeven

Het gebruik van de ondergrondse mergelgroeven zit verweven in de cultuur van de Riemstenaren. Generatie na generatie maakte er gebruik van om mergelstenen te ontginnen, gewassen zoals aardappelen op te slaan, en later ook voor de kweek van de zogenaamde ‘kampernoelies’. Het grootste deel van de mergelgroeven is nu voor het publiek gesloten vanwege stabiliteitsproblemen. Toch zijn er nog twee stabiele mergelgroeven die gebruikt worden voor het toerisme, de champignonkweek en de opslag van goederen en materialen.

TOERISME — Groeve het Avergat in Kanne en groeve Lindestraat in Zichen zijn de enige twee groeven in Riemst die toeristisch uitbaat worden. Groeve het Avergat trekt gemiddeld 25.000 bezoekers per jaar, en is dan ook een van de grootste trekpleisters van de gemeente Riemst. De bezoekers worden er uitgebreid geïnformeerd over de ontstaansgeschiedenis van de mergelgroeven en het gebruik ervan. Je vindt er zelfs een feestzaal, en sinds enkele jaren kan je er ook huwen.

GEbruik ALS OPSLAG- OF KWEEKPLAATS — De ondergrondse mergelgroeven in de gemeente Riemst werden sinds jaar en dag gebruikt als opslagplaats. Vandaag heeft alleen groeve het Avergat die functie nog. De lokale bakker slaat er zijn puddinkjes op, wijnhandelaren stockeren er hun wijn,

boeren gebruiken het gangenstelsel voor de opslag van landbouwproducten. De gemeente Riemst, die een groot deel van het gangenstelsel in eigendom heeft, verhuurt delen ervan aan particulieren.

In het Avergat zijn ook nog steeds twee champignonkwekers actief en recent zijn de champignons uit de mergelgroeven nog uitgeroepen tot erkend Vlaams streekproduct. De champignonkweek is vanzelfsprekend een meerwaarde voor het toerisme en wordt dan ook geïntegreerd in toeristische rondleidingen.

Waarom moeten de mergelgroeven behouden blijven?

Als cultuurhistorisch erfgoed bevatten de eeuwenoude mergelgroeven een schat aan informatie. Op de wanden zijn vele houtskooltekeningen en in de mergel gekraste opschriften te zien.

Die opschriften gaan terug tot begin 15de eeuw, met 1409 als oudste datum in het tegenwoordig afgegraven gangenstelsel Slavante. De variëteit aan teksten is enorm. Zo zijn er teksten die gerelateerd zijn aan de ontginning: een opzichter die aangeeft hoeveel blokken er geroofd zijn of een blokbreker die aangeeft waar het gevaarlijk is. Het merendeel van de teksten is echter afkomstig van mensen die hun bezoek aan de groeven vereeuwigen door er hun namen en de datum van hun bezoek op de wanden te krassen of te schrijven.

2 Oud werkfront met gereedschappen in groeve het Avergat, met een trapsgewijze ontginning. (Andreas Gijbels)

3 Champignonkwekerij in Kanne, eerste helft 20ste eeuw (Peter Jennekens, Werkgroep Groevenonderzoek Riemst)

4 Opschrift uit groeve Caestert, Lambier le pondeur, Fut ici l'an MCCCCLXVIII, le XIX. Jo.. daoust. Vrije vertaling: Lambier le pondeur is hier geweest in het jaar 1468 de negentiende dag (?) van augustus. (Werkgroep Groevenonderzoek Riemst)

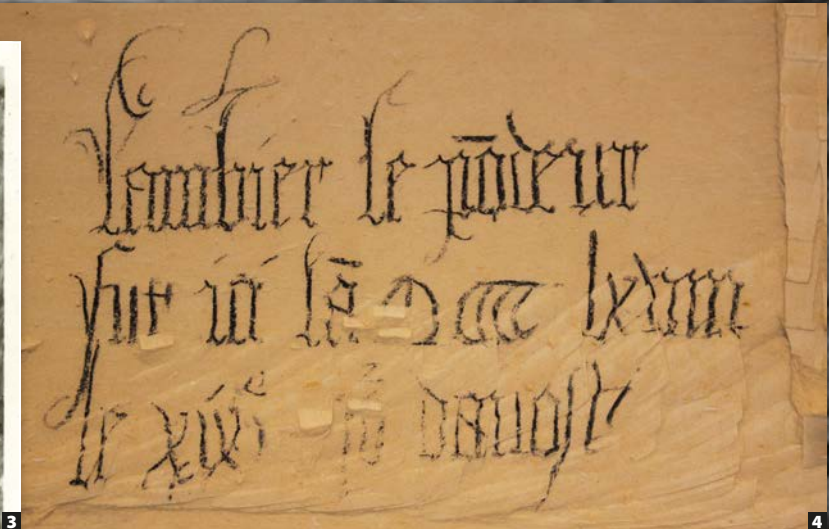
5 Laatmiddeleeuwse tekening uit groeve Caestert van een kasteel, soldaten te paard en een galg. (Werkgroep Groevenonderzoek Riemst)

Tekeningen zijn vaak moeilijk te dateren, maar koolstofdatering kan wel een indicatie geven. Roetvlekken op het plafond rondom middeleeuwse tekeningen in groeve Caestert wijzen op een ouderdom van meer dan 600 jaar. De oudste tekeningen lijken een religieuze betekenis te hebben, zoals Sint-Joris en de Draak in groeve Caestert. In enkele groeven zijn tekeningen van soldaten met oude musketten en duidelijk Spaanse kledij terug te vinden, die dateren uit de 16de of 17de eeuw. Regelmatig worden ook tekeningen van soldaten aangetroffen die waarschijnlijk in de 18de eeuw gesitueerd moeten worden, toen Mergelland veelvuldig werd geplunderd en belegerd.

De groeven zijn ontstaan doordat mergelblokken met behulp van specifiek gereedschap zoals zaag, slag- en stootbeitel uit de vaste mergel werden gehouwen. Ze vormen dus ook een kostbaar archief voor onze kennis van mijnbouwtechnieken. De toegepaste technieken kunnen van plaats tot plaats en van groeve tot groeve verschillen en zijn door de eeuwen heen sterk geëvolueerd.

Landschap en natuur

Er zijn verschillende soorten ingangen tot de ondergrondse mergelgroeven. Langs de droogdalen, beek- en rivierdalen vind je voornamelijk ingangen aan de helling die de winbare laag mergel volgt. Op de hoger gelegen delen, de plateaus, is de winbare laag mergel te diep gelegen en was men dan ook genooddaakt om

met putten of schachten te werken. De ingangen aan de droogdalen, beek- en rivierdalen zijn zeer beeldbepalend doordat de vaak metershoge gangen er in het bosrijke landschap duidelijk uitspringen.

Tallose vleermuizen, waaronder enkele uitzonderlijke soorten, gebruiken de gangenstelsels om te overwinteren. In veel groeven wordt de vleermuispopulatie in de winter gemonitord conform de richtlijnen van Natura 2000 gebieden. In bijna alle groeven is er sprake van een stijgende lijn, zowel in aantallen als in diversiteit. Er zijn groeven in het Mergelland waar de populatie meer dan duizend exemplaren telt.

Bescherming

De groeven en hun ingangen in het dorpje Kanne zijn op meerdere manieren beschermd. In 1995 is de helling waar de ingangen van groeve het Avergat liggen samen met de aanliggende huizen uitgeroepen tot beschermd dorpsgezicht.

In 2014 is het ‘Plateau van Caestert met hellingbossen en mergelgrotten’ in Kanne aangewezen als beschermingszone en zijn verschillende instandhoudingsdoelstellingen vastgesteld. Het gebied werd als speciale beschermingszone aangewezen met verschillende habitatrichtlijnen (Natura 2000) voor speciale kalkgraslanden, mergelgroeven en de vleermuispopulatie. Deze bescherming omvat alle mergelgroeven in de gemeente Riemst.

6

7 8

9

6 Groeve Grootberg – Avergat te Kanne, begin 20ste eeuw.
(‘Opzoekingen betreffende de oorspronkelijke geschiedenis der Belgen’,
door kolonel van den Bogaerd, uitgave Antwerpen, 1904)

7 Laat-middeleeuwse tekening van boogschutter in de Caestert groeve
(Werkgroep Groevenonderzoek Riemst)

8 Instortingsgebied in ondergrondse mergelgroeve
(Werkgroep Groevenonderzoek Riemst)

9 Twee ontginningsniveaus in de Grote Berg onder Zussen.
De vaste tussenlaag valt er op sommige locaties uit — wat tot
een prachtig landschap leidt. (Werkgroep Groevenonderzoek Riemst)

In 2015 is de westelijke valleiflank van het riviertje de Jeker, inclusief groeve het Avergat, beschermd als landschap vanwege de hoge natuurwetenschappelijke, historische, esthetische, sociaal-culturele en ruimtelijk-structurerende waarde van het gebied. En in 2017 is de hoogtenederzetting uit de IJzertijd op het Plateau van Caestert, met inbegrip van de onderliggende mergelgroeven, ook voorlopig beschermd als archeologische site. Begin 2018 wordt de definitieve bescherming verwacht.

Veiligheid

Het mag duidelijk zijn dat de ondergrondse mergelgroeven een schat aan cultuurhistorische informatie herbergen en bovendien een zeer waardevol natuurreservaat vormen dankzij de grote populatie overwinterende vleermuizen. Maar wie aan de ondergrondse mergelgroeven in Riemst denkt, denkt ook al gauw aan de vele instortingen die er hebben plaatsgevonden. De Muizenberg-instorting van 1926 en de Roosburg-instorting van 1958, met respectievelijk vijf en 18 doden, hebben hun littekens achtergelaten. Beide catastrofes waren te wijten aan de relatief zwakke mergelsteen en waren eigenlijk voorspelbaar door het wekenlange ‘kraken’ dat aan de instortingen voorafging. Ook de dorpen Zussen en Val-Meer hebben veel last gehad van instortingen in het verleden, bepaalde gebieden zijn er tot op de dag van vandaag niet geschikt voor bebouwing vanwege de kans op verzakkingen. Het spreekt dan ook vanzelf dat dit een zware

impact heeft op de leefbaarheid van een dorp. De oorzaak van de instortingen lag in het relatief dunne mergeldak van de gangenstelsels en de grote hoeveelheid aardpijpen of ‘orgelpijpen’. Dat zijn verticale karst-verschijnselen waarbij de kalksteen opgelost is en vervangen door de bovenliggende cohesieve sedimenten. Deze sedimenten zijn veel minder sterk dan mergel, waardoor aardpijpen kunnen leeglopen in het gangenstelsel, met een bovengrondse verzakking tot gevolg.

Ook vandaag zijn er nog steeds delen van het openbaar domein en tientallen gebouwen ondermijnd. De dienst Groeven inspecteert deze gangenstelsels dan ook zeer regelmatig en waakt over de stabiliteit in samenwerking met de diensten Geotechniek en Natuurlijke Rijkdommen van de Vlaamse Overheid. Bij nieuwe instortingen zouden de gevolgen in de dorpskernen niet te overzien zijn; huizen zouden kunnen verzakken en zelfs instorten. De gemeente krijgt steun van een tiental vrijwilligers, verenigd in de vzw Hulpdienst Groeven en de Werkgroep Groevenonderzoek Riemst, die inspecties uitvoeren en onderzoek doen. Zonder die vrijwilligers zou het bijna onmogelijk zijn om 350 kilometer aan gangenstelsels regelmatig te controleren en inspecteren.

De rol van de gemeente

Maar wat is nu precies de rol van de gemeente Riemst in deze groevenproblematiek? De gemeente, en de burgemeester in het bijzonder, is verantwoordelijk voor de openbare veiligheid. Sta-

biliteitsproblemen – zowel op het openbaar domein als op privé-eigendom – vallen onder verantwoordelijkheid van de gemeente. Bij de aanvraag van een bouwvergunning of de verkoop van een goed moet er dan ook eerst een officieel en bindend advies verstrekt worden door de dienst Groeven van de gemeente. Wanneer de stabiliteit van een gangenstelsel onder een perceel niet te garanderen valt, wordt er een bindend negatief advies afgegeven. Pas nadat de ondergrond gestabiliseerd is, kan er een bouwvergunning worden toegekend. Een bindend negatief advies heeft ook bij de verkoop van een bouwka­vel of woonhuis verstrekken­de gevolgen, de kosten voor een stabilisatie van de ondergrond worden namelijk meegegeven bij de verkoop of verhandeling en leiden automatisch tot een flinke waardedaling. De eigenaar bovengronds is ook de eigenaar ondergronds, en hij is dan ook zelf verantwoordelijk voor de ondergrond en de stabiliteit van zijn perceel. Het spreekt vanzelf dat deze groevenproblematiek een zware last legt op zowel de burgers als het gemeentebestuur van Riemst. De gemeente Riemst heeft de financiële middelen niet om de ondergrond van het openbaar domein en van alle woonhuizen te stabiliseren en heeft daarom de Vlaamse Regering gevraagd mee te helpen zoeken naar een structurele oplossing voor deze problematiek,

De gemeente Riemst en de adviserende diensten van de Vlaamse overheid doen er alles aan om instortingen te voorkomen: instabiele gebieden worden gemonitord en alle gangenstelsels regelmatig geïnspecteerd. Een extern bedrijf meet periodiek met geavanceerde apparatuur de vervormingssnelheden in gebruikers-groeve het Avergat om een indicatie te krijgen van de stabiliteit van de gangenstelsels. Wanneer de stabiliteit is verslechterd en de openbare veiligheid in het gedrang komt, gaat de gemeente Riemst over tot stabilisatiewerkzaamheden en in het uiterste geval tot het evacueren van het betreffende gebied. Bij het stabiliseren van de ondergrond wordt een veiligheidsmarge gehanteerd die afhankelijk is van de diepte van het gangenstelsel. Deze stabilisatiewerkzaamheden verschillen per locatie; de bekendste vorm zijn op­vullingen, waarbij een gangenstelsel voorgoed verdwijnt, samen met zijn cultuurhistorie. Tegenwoordig onderzoeken we alternatieven voor op­vulling: het opvangen van aardpijpen zorgt ervoor dat de losse sedimenten niet meer het gangenstelsel in kunnen stromen. Hierdoor blijft de cultuurhistorie en het vleermuishabitatgebied gehandhaafd, terwijl ook de veiligheid gegarandeerd blijft. Sinds 2016 werkt het Agentschap Onroerend Erfgoed samen met de gemeente Riemst aan een onroerenderfgoedrichtplan. Deze samenwerking heeft als doel om tot een betaalbare, gedragen en uitvoerbare visie op de stabiliteitsproblematiek van de mergelgroeven te komen, met optimaal behoud van het aanwezige boven- en ondergrondse erfgoed, terwijl er tegelijk maximaal rekening wordt gehouden met de openbare veiligheid.